

KINGA FRĄCKOWSKA
UMK Toruń

PORTRET SARY W KSIĘDZE RODZAJU

Historia Abrahama jest opowiedziana w Rdz 11,26 – 25,10. Patriarcha jest wiodącym bohaterem narracji i odgrywa istotną rolę w rozwoju fabuły¹, jednak w przedstawionych wydarzeniach towarzyszą mu również postacie drugoplanowe. Jedną z nich jest Sara. Celem niniejszej pracy jest podjęcie próby odczytania portretu tej postaci nakreślonego w Rdz 12 – 21.

Szczegółowa lektura wskazanych rozdziałów² pozwoli zaobserwować, jakie informacje o Sarze są podane czytelnikowi w sposób opisowy, bezpośredni (*direct presentation* – prezentacja bezpośrednia³), a jakie pośrednio wynikają z podejmowanych przez nią czynów i wypowiedzianych słów (*indirect presentation* – prezentacja pośrednia⁴). Przyjrzymy się zatem informacjom przekazanym przez narratora, słowom i zachowaniom innych bohaterów, którzy wchodzi z Sarą w interakcje oraz jej własnym akcjom i wypowiedziom. Na tej podstawie spróbujemy zastanowić się, czy zebrane informacje tworzą spójną całość⁵, jakie podstawowe cechy określają Sarę, jakie relacje utrzymuje ona z innymi bohaterami i jak jest przez nich traktowana. W miarę możliwości przyjrzymy się także samoświadomości Sary oraz podejmiemy próbę określenia, czy bohaterka jest postacią „płaską” (*flat*

¹ O bohaterze pierwszoplanowym („protagoniście”, „przywódcy”) oraz roli innych bohaterów (typów, statystów czy agentów) zob. K. Klósek, *Metoda analizy narracyjnej*, w: *Metody interpretacji Nowego Testamentu*, red. R. Bartnicki, K. Klósek, Petrus, Kraków 2014, s. 226; S. Szymik, *Współczesne modele egzegezy biblijnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 72-74.

² Pominięte zostaną streszczenia redakcyjne, genealogie. W pracy skupimy się na analizie narracji w sensie właściwym.

³ Por. A. Berlin, *Poetics and Interpretation of Biblical Narrative*, Bible and Literature Series 9, The Almond Press, Sheffield 1983, s. 35-36; S. Bar-Efrat, *Narrative Art in the Bible*, Bible and Literature Series 17, The Almond Press, Sheffield 1989, s. 48; K. Klósek, dz. cyt., s. 224.

⁴ Por. S. Bar-Efrat, dz. cyt., s. 64; K. Klósek, *Metoda analizy narracyjnej*, dz. cyt., s. 224-225.

⁵ Por. R. Bartnicki, *Analiza narracji*, w: *Metody interpretacji Nowego Testamentu*, red. R. Bartnicki, K. Klósek, Petrus, Kraków 2014, s. 82.

character – gdy poznajemy tylko kilka głównych cech charakteryzujących bohatera), czy też złożoną (*round character* – gdy przedstawiono bogatą wewnętrzną osobowość literacką, przypominającą realnie istniejące osoby ludzkie⁶), statyczną czy dynamiczną⁷.

1. SARA – PREZENTACJA BEZPOŚREDNIA

W rozdziałach 12 – 17⁸ Sara nosi imię Saraj, które najprawdopodobniej wywodzi się z terenów ówczesnej Mezopotamii. W opowiadaniu Sara określana jest przez pozycję społeczną, którą zajmuje – wielokrotnie obok imienia pojawia się wyrażenie „jego żona” (np. 12,11 w tłum. pol. „rzekł do swojej żony”) lub „żona Abrama” (16,1.3). Sara jest na początku przedstawiona jako żona siedemdziesięcioletniego, majątnego mężczyzny (dobytek, służba). Należy do większej rodziny (Abraham odpowiada także za swojego bratanka Lota) i razem z nią przenosi się z Charanu do ziemi Kanaan.

Rozdziały 12–21, w których pojawia się Sara, opisują zdarzenia, których głównym bohaterem jest Abraham, akcja toczy się wokół niego. Sarę poznajemy dopiero po przedstawieniu dwóch mężczyzn – Abrama (12,1) i Lota (12,4). Sara (12,5) należy do rodziny, w której zgodnie ze zwyczajami kulturowymi, społecznymi

⁶ Por. S. Szymik, dz. cyt., s. 73.

⁷ Bohater statyczny nie zmienia się w trakcie rozwoju fabuły. Brakuje mu złożoności, nie przechodzi ewolucji. Postaci dynamiczne natomiast ulegają metamorfozie, zmienia się np. ich stan wiedzy, sytuacja zewnętrzna, nastawienie do innych bohaterów lub cechy charakteru. Por. S. Szymik, dz. cyt., s. 73; S. Bar-Efrat, dz. cyt., s. 89-90; K. Klósek, dz. cyt., s. 225. Informacji o bohaterach podanych bezpośrednio – poprzez narratora czy w wypowiedziach innych postaci – jest zazwyczaj mniej, ale mówią one wprost (choć z różnym stopniem wiarygodności) o interesującym nas charakterze. Wiadomości pośrednie można odczytać, analizując słowa, jakie wypowiada dany bohater (także dialogi wewnętrzne), oraz przyglądając się jego postępowaniu. To tutaj ujawniają się cechy charakteru postaci oraz motywacje nią kierujące, obrana skala wartości. Przy konstruowaniu wniosków i próbie naszkicowania jak najpełniejszego portretu Sary zostanie uwzględniona skala pewności stwierdzeń dotyczących bohatera, zaproponowana przez Roberta Altera. Na najniższym poziomie autor umieszcza informacje o działaniu postaci oraz o jej wyglądzie. Następnie – opinie pozostałych bohaterów, wypowiedzi danej postaci oraz jej dialogi wewnętrzne. Na szczycie skali sytuują się orzeczenia i sądy narratora. Por. R. Alter, *The Art of Biblical Narrative*, Basic Books, New York 1981, s. 117. Korektą hierarchii zaproponowanej przez Altera będzie w niniejszej pracy podkreślenie wagi wypowiedzi Boga, które cechuje autorytet równy stwierdzeniom narratora lub nawet przewyższający je. Por. S. Bar-Efrat, dz. cyt., s. 54.

⁸ Choć Rdz 11,26-32 podaje informacje na temat Abrahama i Sary oraz ich sytuacji rodzinnej, tekst ten skomponowano jako genealogię, łączącą historię patriarchy z prehistorią biblijną. Fabuła, której bohaterem jest Abraham, rozpoczyna się właściwie dopiero w Rdz 12,1. Pierwsze informacje (w ramach narracji) na temat Sary napotyamy w Rdz 12,5, gdzie dowiadujemy się, że jest ona żoną Abrama (Abrahama).

panują zasady patriarchatu i to mężczyźni odgrywają decydującą rolę. Dlatego też Sara nie zawsze jest wspomniana w wydarzeniach, które dotyczą Abrahama, ale możemy domyślać się jej udziału. Tak jest w przypadku wędrówek, przeprowadzek Abrahama – 12,9.11 – kiedy to możemy przypuszczać, że Sara przeprowadza się wraz z mężem, podporządkowując się jego decyzjom⁹.

Kolejną informację na temat Sary napotykamy w 12,11, gdy Abraham mówi, że jest ona „pięknego wyglądu”. Z jego opinią zgadzali się Egipcjanie, twierdząc, że jest ona „bardzo piękna” (12,14). Jest to jedyna informacja o wyglądzie Sary. Teksty biblijne są bardzo oszczędne w opisach postaci. Wszelkie wzmianki na temat urody czy ubrania służą fabule¹⁰. W tym przypadku uroda Sary była powodem, dla którego faraon zabrał ją na swój dwór¹¹.

Mówiąc o pozycji społecznej i relacjach rodzinnych, należy również przywołać wypowiedź Abrahama z 20,12, z której dowiadujemy się, że Sara jest jego przyrodnią siostrą, urodzoną z tego samego ojca, ale z innej matki. W czasach współczesnych bohaterom oraz kulturze, z jakiej się wywodzą, małżeństwa zawarte przez członków rodziny nie były zakazane (na co wskazują też poszukiwania żony dla Izaaka oraz małżeństwa Jakuba, w których żony pochodzą z tego samego rodu). Sara funkcjonuje w opowiadaniu przede wszystkim w roli żony Abrahama – dwa zdarzenia, w których zachowuje się jak jego siostra, są skutkiem wypełniania polecenia danego przez męża.

Z Rdz 16,2 dowiadujemy się, że wśród służby (prawdopodobnie tej części, którą przyprowadzono od faraona, por. 12,16) znajdowała się także niewolnica, Egipcjanka Hagar. Sara była jej panią. Jednak zmiana statusu Hagar ze służącej Sary na drugorzędną żonę i matkę syna Abrahama (16,5) będzie przyczyną konfliktu, jaki zrodzi się między obiema kobietami.

Kolejną informacją, która rzuca światło na rolę, pozycję społeczną Sary, jest miejsce jej przebywania w czasie, gdy trzech ludzi pojawiło się pod dębami Mamre. Abraham przyjmuje ich w gościnę, Sarze i służbie wydaje polecenia dotyczące posiłku, rozmawia z przybyszami, natomiast Sara pozostaje w namiocie (18,6.9.10). Przebywa w zamkniętej przestrzeni, zajmuje się wyrobieniem ciasta i przygotowaniem podplomyków, czyli czynnościami domowymi, kuchennymi, zarezerwowanymi dla kobiet lub służby¹².

⁹ Milczenie Sary można odczytać jako zgodę na udział w planie ułożonym przez Abrahama. Por. G. J. Wenham, *Genesis 1-15*, Word Biblical Commentary 1, Word Books, Waco 1987, s. 288; C. Westermann, *Genesis 12-36*, Continental Commentary, Augsburg Publishing House, Minneapolis 1985, s. 163.

¹⁰ Por. A. Berlin, dz. cyt., s. 34.

¹¹ Pozytywna ocena urody Sary wyrażona przez Abrahama może dziwić czytelnika, gdy ten uzmysłowi sobie zaawansowany wiek Sary (ok. 65 lat). Jednak zdanie Abrahama podzielił Egipcjanin i będą chwalić jej urodę przy faraonie. Por. G. J. Wenham, *Genesis 1-15*, dz. cyt., s. 288-289.

¹² Por. W. Pikor, *Czytamy Stary Testament*, Jedność, Kielce 2007, s. 105.

Istotną informacją, która również określi rolę Sary, stanowi wzmianka o poczęciu dziecka oraz jego urodzeniu (21,2-3). Narodziny Izaaka zmieniają sytuację Sary, która długo czekała, by zostać matką. Wskazuje na to informacja z 16,1 (dosł. „Saraj żona Abrama nie urodziła mu”) oraz wtrącenie narratora w 18,11 opisujące podeszły wiek Sary. Mimo obiektywnych przeszkód, starzejąca się Sara została matką, zyskując nową rolę i zadanie.

2. PREZENTACJA POŚREDNIA

2.1. Czyny i słowa Sary

Lektura Rdz 12 – 25 pozwala stwierdzić, że Abraham występuje jako główny bohater cyklu, zaś Sara pozostaje postacią drugoplanową. Można także dostrzec kontrastowe zestawienie tych postaci¹³. Abraham otrzymuje polecenie od Boga (12,1), rozmawia z Nim, a nawet się targuje (18,23-33). Podejmuje decyzje o zmianach miejsca zamieszkania całej rodziny (12,4-10; 13,1; 20,1), dba o sytuację Lota i jego pasterzy (13,5-12). Ponadto pochłaniają go działania wojenne (14,1-24). Tymczasem Sara jest przede wszystkim żoną. Nie zajmuje się zewnętrznymi działaniami. Przeprowadza się razem z mężem i nie podejmuje spektakularnych decyzji. Kiedy zamieszkali w Egipcie, Abraham polecił jej, aby mówiła, że jest jego siostrą (12,11-13). Wprawdzie nie otrzymujemy relacji z powtarzania przez nią zaleconych słów, jednak możemy przypuszczać, że Sara nie sprzeciwiła się decyzji Abrahama, skoro rzeczywiście trafiła na dwór faraona i władca był przekonany, że Sara i Abraham są rodzeństwem (12,18-19).

W tym kontekście, mówiąc o uległości i posłuszeństwie, istotny wydaje się fakt, że to Sara proponuje, a nawet poleca Abrahamowi, by zbliżył się do Hagar, aby ta, jako niewolnica pozostająca własnością Sary, urodziła mu dziecko (16,2). Ponieważ minęło już dziesięć lat od osiedlenia się Abrahama w Kanaanie (co dodaje narrator w 16,3), oczekiwanie na realizację Bożej obietnicy o potomstwie zaczęło się dłużyć. Sara próbuje zatem działać na rzecz wypełnienia się Bożych słów, choć wyrażenie z 16,2 wskazuje, że nie myślała tylko o Abrahamie, ale też o swojej pozycji (dosł. „może będę zbudowana z niej”¹⁴), uzyskanej dzięki dziecku jej niewolnicy. Kiedy Hagar staje się drugorzędną żoną i poczyną, Sara traci na znaczeniu (16,4). Sara użala się Abrahamowi w związku z zaistniałą sytuacją, relacjonując ją w emocjonalny, być może przesadny sposób (użycie rzeczownika *ḥāmās* w 16,5). W dodatku winowajcą zaistniałego konfliktu Sara czyni Abrahama („przez ciebie”), choć pomysł, by Hagar została matką dziecka Abrahama, był jej

¹³ O kontrastowych zestawieniach bohaterów pisze A. Berlin. A. Berlin, dz. cyt., s. 40.

¹⁴ Por. 2 Sm 7,27 – czasownik *bānāh* (budować) w odniesieniu do posiadania potomstwa. Por. C. Westermann, dz. cyt., s. 237.

autorstwa. Ponadto, powołując się na Boga (Jahwe), domaga się osądzenia swojej sytuacji. Abraham, niezajmujący się raczej sprawami domowymi, odpowiadając na jej narzekanie, pozostawia decyzję Sarze (16,6). Przypomina jej tym samym, że to ona ma władzę nad swoją niewolnicą. To, że Sara nie podjęła wcześniej samodzielnej decyzji, można tłumaczyć faktem ciąży Hagar. Ojcem poczętego dziecka jest przecież Abraham, a dziecko być może jest tym obiecany mu przez Boga potomstwem.

Reakcją Sary na tracenie autorytetu jest upokorzenie Hagar (16,6). Forma czasownika 'nh tutaj w *Piel* („upokorzyć”) wskazuje na intensywność wykonanej czynności, choć narrator nie podaje nam szczegółowej informacji, co dokładnie wydarzyło się między kobietami. W innych miejscach Pisma Świętego czasownik 'nh mówi o złym traktowaniu kobiet, odnosi się m.in. do gwałtu (Rdz 32,2; Pwt 21,14). Zachowanie Sary musiało być dotkliwie dla Hagar, naruszające sferę osobistą, skoro ta ucieka od swojej pani. Niewolnica, posłuszna głosowi Anioła Pańskiego, powróci do Sary (16,9.15), a ta, po narodzinach Izaaka i odłączeniu go od piersi, ponownie uda się do Abrahama, tym razem z jasnym żądaniem ingerencji¹⁵. Sara domaga się wypędzenia Hagar i jej syna (21,9-10). Nie widzi możliwości równego traktowania i dziedziczenia przez obu chłopców (w swojej wypowiedzi Sara przeciwstawia ich sobie, nie nazywa też Izmaela synem Abrahama). Sama nie wypędza Hagar i Izmaela, gdyż ten pozostaje przecież synem Abrahama.

2.2. Opinie i zachowanie pozostałych bohaterów¹⁶

Abraham jest głową rodziny i jego decyzje o przeprowadzkach niosą za sobą natychmiastowe konsekwencje dla warunków życia Sary. Sara jest podporządkowana mężowi, należy do jego rodziny i „dobytku” (12,5 i 13,1). To Abraham wyrusza i wędruje – rodzina i dobytek są przez niego zabierane. Epizod z faraonem pokazuje dominującą rolę Abrahama. Sara nie wypowiada tam nawet jednego słowa, a mężczyźni przekazują sobie Sarę „z rąk do rąk”. Faraon rozmawia jedynie z Abrahamem i choć ich spotkanie kończy się zwróceniem uwagi na Sarę („oto żona twoja”), faraon, mimo obecności kobiety przy tej rozmowie, cały czas określa Sarę jako „ona”. Pewną odmianą jest zachowanie Abimeleka w analogicznej

¹⁵ Na szczegółowe badanie zasługuje forma czasownika *šhq* w *Piel* z Rdz 21,9. Tłumaczenia tego wersetu są zróżnicowane – mówią o naśmiewaniu się Izmaela z Izaaka lub też o spoufaleniu się obu chłopców. Por. J. Lemański, *Księga Rodzaju. Rozdziały 11,27-36,43. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz* (NKB ST 1/2), Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2014, s. 448.

¹⁶ Kiedy któraś z postaci występujących w opowiadaniu wyraża opinię na temat innego bohatera, należy pamiętać, że w wypowiedzianych słowach odbija się przede wszystkim nastawienie emocjonalne i charakter tego, kto przemawia. Por. S. Bar-Efrat, dz. cyt., s. 54. Jednak sposób i treść wypowiedzi może pośrednio opowiedzieć nam o opisywanej postaci, gdyż ta swoimi cechami czy zachowaniem może wzbudzać czyjsz szacunek lub pogardę, sprzyjać kształtowaniu się określonego nastawienia.

scenie z Rdz 20¹⁷. Tutaj król Geraru odzywa się wprost do Sary. I choć głównym powodem, dla którego wypowiada zdanie w 20,16, jest chęć wynagrodzenia Abrahamowi i przeproszenie go, dostrzeżona jest wreszcie Sara. Abimelek chce zaświadczyć wobec jej rodziny, że ona sama w tej sytuacji jest bez winy i uratować jej utracony honor¹⁸.

W ocenie relacji pomiędzy Hagar a Sarą należy zachować ostrożność. Sara dotkliwie obraża Hagar, nakazuje Abrahamowi ją wypędzić. Jednak niewolnica przyczyniła się do takich reakcji, zaczynając lekceważyć swoją panią. Sara, czyniąc Hagar matką dziecka Abrahama, podniosła pozycję swojej niewolnicy. Sama traci na znaczeniu, gdy Hagar staje się matką pierworodnego dziecka Abrahama¹⁹. Czy to Hagar sama „zapracowała” na złe traktowanie, zapominając o pierwotnych zależnościach i nie traktując dziecka za należące do jej pani, czy raczej Sara nie pogodziła się nigdy z utratą swojej roli i pozycji w rodzinie? W tym konflikcie niestety nie pomógł Abraham, zostawiając (przy pierwszym kryzysie) Sarze swobodę decydowania²⁰. Dopiero głos Boga przekona go, by ostatecznie wypędził Hagar i Izmaela.

2.3. Dialogi wewnętrzne i orzeczenia narratora

Przyglądając się postaci Sary, jej słowom i zachowaniom, należy zwrócić uwagę na szczegóły opisujące jej reakcję na wizytę i słowa gości z Rdz 18. Sara pozostaje w namiocie, jednak doskonale słyszy zapowiedź narodzin syna (18,11). Narrator,

¹⁷ Więcej o tzw. „type-scene” zob. R. Alter, dz. cyt., s. 49.62.96-97 por. również: R.C. Tannehill, *Krytyka narracji*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, red. R. Coggins, J. Houlden, Vocatio, Warszawa 2005, s. 423-424.

¹⁸ Por. J. Lemański, dz. cyt., s. 433.

¹⁹ Hagar staje się matką pierworodnego dziecka Abrahama, ale fakt poczęcia i narodzin dziecka nie uczynił z niej pierwszorzędnej żony patriarchy. Żoną w opowiadaniu zawsze jest Sara. Hagar określana jest prawie zawsze jako służąca, niewolnica (odmiennie w Rdz 16,3, gdzie Hagar nazwana jest żoną). Hagar przyczyniła się do powstania konfliktu między kobietami. Lekceważy swoją panią, być może traktując poczęte dziecko jako swoją „własność”, a nie zgodnie z planem Sary i obowiązującym prawem rodzinnym jako dziecko mające urodzić się dla Sary. Izmael, choć miał być narodzony dla Abrahama i Sary, w oczach tej ostatniej również widziany jest jako syn Hagar lub Abrahama i zestawiany kontrastowo z Izaakiem. Sara nigdy nie uznała Izmaela za swoje dziecko. Inaczej reagują Lea i Rachela, gdy ich niewolnice rodzą dzieci Jakubowi (por. Rdz 30,1-13). Por. J. Lemański, dz. cyt., s. 265-266. Trudność w jednoznacznym określeniu roli i zdefiniowaniu relacji, jakie tworzy Hagar, dostrzega P.Y. Yoo. Przyczyn rozbieżności w terminologii i prezentacji Hagar w Rdz 16 i 21 autor dopatruje się w kompilacji trzech pierwotnie odrębnych tradycji. Zob. P. Y. Yoo, *Hagar the Egyptian: Wife, Handmaid, and Concubine*, „The Catholic Biblical Quarterly” 78 (2016) nr 2, s. 215-235.

²⁰ Złożoność kwestii odpowiedzialności za konflikt, jaki zrodził się pomiędzy Sarą i Hagar, omawia H. Angel. Autor podkreśla, że w ocenie postępowania Sary, Abrahama i Hagar (Rdz 16 i 21) należy uwzględnić nie tylko zwyczaje panujące na terenach ówczesnej Mezopotamii, ale także przewyższające je prawa zawarte w Torze. Zob. H. Angel, *Sarah’s treatment of Hagar (Genesis 16): morals, messages, and Mesopotamia*, „Jewish Bible Quarterly” 41 (2013) nr 4, s. 211-218.

który jest wszechwiedzący (podobnie jak goście Abrahama), kieruje uwagę czytelnika do wnętrza tego namiotu i podpowiada, co mogło przypomnieć się Sarze, gdy jeden z gości mówił o jej macierzyństwie (podeszły wiek, procesy właściwe dla starzejących się kobiet). Narrator informuje nas o tym, że Sara zaśmiała się, a następnie przywołuje jej niewypowiedziane myśli. Sara, biorąc pod uwagę poczucie „bezużyteczności”, najprawdopodobniej wynikające z jej podeszłego wieku i ze starości Abrahama, powątpiewa w możliwość współżycia i przyjemność z nim związaną.

Reakcja (śmiech ujawniający wątpliwość)²¹ Sary jest analogiczna do zachowania Abrahama (17,17), gdy ten pierwszy raz usłyszał, że Sara ma zostać matką. Jednak w przypadku opisu jej reakcji czytelnik ma do dyspozycji więcej szczegółów podanych przez narratora. Na rozbudowany dialog wewnętrzny czy też pobudzenie „lawiny” myśli, na wpeł uświadomionych poruszeń, może wskazywać sposób ekspozycji tych informacji. W 18,11 umieszczono wzmiankę o podeszłym wieku Sary. Musiała mieć świadomość swojej kondycji i aktualnego stanu. Następnie (18,12) przywołano bezpośrednio myśli Sary (o współżyciu). Z treści 18,13 dowiadujemy się, dzięki słowom wszechwiedzącego gościa, że Sara myśli o rodzeniu dziecka. Biorąc pod uwagę słowa Sary z 21,7, nie można wykluczyć, że pomyślała także o karmieniu dziecka. Zdaniem Maren R. Niehoff zapis wewnętrznego dialogu Sary ujawnia pojawiające się w niej na wpeł świadome poruszenia, ciąg myśli. Słowa przybysza, jeszcze w sposób nieświadomy, powoli budzą w niej utracone nadzieje²². W chwili, gdy na jej twarzy pojawia się uśmiech, Sara wewnętrznie „znajduje się” gdzieś pomiędzy rezygnacją, rozpaczą, poczuciem straty, a na nowo odzyskaną nadzieją. Sprzeciw Sary na głos mówiący, że się śmiała, może być wyrazem podjęcia próby świadomego kontrolowania siebie²³. Niewykluczone także, że Sara, pochłonięta przez pojawiające się myśli i poruszenia, nie zorientowała się nawet, że się uśmiecha²⁴.

Na korzyść opinii, zgodnie z którą zapowiedź narodzin dziecka wywołała więcej złożonych poruszeń w Sarze niż w Abrahamie, może przemawiać reakcja przybysza. W rozdziale 17 Bóg nie komentuje w żaden sposób śmiechu Abrahama, natomiast w 18,13-14 czytamy o odniesieniu się przybysza do zachowania Sary. Po usłyszeniu wypowiedzi gościa Sarę ogarnia przerażenie i bohaterka zaprzecza swojej wcześniejszej reakcji. W miejscu wątpliwości, obudzonych nadziei, poru-

²¹ Por. G. J. Wenham, *Genesis 16-50*, Word Biblical Commentary 2, Thomas Nelson Publishers, Nashville 1994, s. 48.

²² Por. M. R. Niehoff, *Do Biblical Characters Talk to Themselves? Narrative Modes of Representing Inner Speech in Early Biblical Fiction*, „Journal of Biblical Literature” 111 (1992) nr 4, s. 595.

²³ Por. tamże, s. 585.

²⁴ Por. O możliwości popełnienia pomyłki w osądzie samego siebie i swojej sytuacji przez bohatera zob. S. Bar-Efrat, dz. cyt., s. 62-63.

szeń, pojawia się bojaźń, lęk (por. Hi 37,42; Hi 41,26; Jon 1,10.16; Mi 6,9) – właściwe dla osoby konfrontującej się z Bogiem, Jego wszechwiedzą i stwórczą mocą.

Należy zaznaczyć, że w Rdz 18,10-15 narrator celowo przybliży czytelnikowi obraz Sary. Dialogi są szczególnie istotne w każdej narracji, a w 18,12 przytoczono dialog wewnętrzny. Zamiast stwierdzenia „Sara nie wierzyła tym słowom”, narrator odkrywa osobiste myśli postaci, a zanim je przytoczy, zapewne nieprzypadkowo, dodaje jeszcze informacje o wieku Sary i Abrahama. Poprzednia wzmianka narratora w Rdz 16,1 („Sara nie urodziła”) oraz wypowiedź Abrahama z 17,17 mówiąca o dokładnej liczbie przeżytych lat przez oboje małżonków pokazuje postępujący proces starzenia się bohaterów, gdy tymczasem mają oczekiwać na dziecko. Wzmianki uczynione przez narratora wskazują, że zgodnie z ludzką logiką wątpliwości Sary są uzasadnione.

Proces starzenia się Sary jest ukazany przez narratora także przy innej okazji. Porównując ze sobą dwie analogiczne sceny – pobyt Sary u faraona (Rdz 12) a następnie u Abimeleka (Rdz 20) – można dostrzec różnicę w wiadomościach przekazanych czytelnikowi. Sara, trafiając na dwór faraona, była „pięknego wyglądu”, „piękna” i z tego powodu chwalona przed faraonem. Jednak na dwór króla Geraru zabrano ją, nie mówiąc o jej urodzie²⁵. Czytelnik zapewne pamięta, że wcześniej określano Sarę jako piękną. Różnica w narracji może pośrednio informować czytelnika o postępującym procesie starzenia się Sary i traceniu urody.

2.4. Słowa Boga

Narrator odznaczający się doskonałą wiedzą informuje czytelnika w 18,1, że Pan (Jahwe) ukazał się Abrahamowi. Ten przyjmuje w gościnę trzech mężczyzn. Do swoich gości Abraham raz odnosi się w liczbie pojedynczej (*'ădônāy*/ „nie omijaj” w 18,3) innym razem w mnogiej („obmyjcie”, „odpocznijcie” w 18,4). Podobne przejście ma miejsce w formie zapisu wypowiedzi gości. W 18,9 mężczyźni wypowiadają się razem („powiedzieli do niego”), natomiast w. 10 przytacza słowa w liczbie pojedynczej („z pewnością wrócę”). Narrator i Abraham – widzą w obecności trzech ludzi objawiającego się jednego Boga.

Pośród wypowiedzi gości (Boga) istotne są słowa dotyczące Sary. Abraham podejmuje gości, ale od w. 9 uwaga czytelnika zostaje skierowana na Sarę²⁶. W trakcie posiłku czy też po jego zakończeniu, mężczyźni zapytali Abrahama, gdzie jest jego żona. Z w. 13 wynika, że Bóg przemawiający przez ludzi przyjętych w gościnę posiada doskonałą wiedzę na temat Sary, nie musi zatem zadawać tego pytania²⁷. Nie służyło ono zdobyciu informacji, ale zwróceniu uwagi bohaterki na

²⁵ Por. J. Lemański, dz. cyt., s. 430. W treści Rdz 20 nie znajdziemy informacji o powodzie, dla którego Abimelek wziął Sarę za żonę. Por. C. Westermann, dz. cyt., s. 321.

²⁶ Por. tamże, s. 281.

²⁷ Goście Abrahama nie spotkali wcześniej Sary. Skąd zatem wiedzą, jak ma na imię? Por. G. J. Wenham, *Genesis 16-50*, s. 47.

słowa, które za chwilę zostaną wypowiedziane. Zabieg się udaje, Sara znajduje się przy wejściu do namiotu i słucha (*participium* od *šāma* ' w w. 10). Bóg zapowiada, że po upływie roku Sara zostanie matką. Są to słowa istotne dla całego opowiadania jak i dla samej żony Abrahama. Staną się impulsem wywołującym wewnętrzny dialog u Sary, a następnie rozmowę pomiędzy Bogiem a bohaterką. Ten oryginalny dialog, prowadzony przez „ścianę” namiotu, ma znamiona sprzeczki, w której ostatecznie słowo należy do Boga. On jest wszechwiedzący i zna Sarę lepiej niż ona samą siebie²⁸. W 18,10 oraz 18,14 Bóg powtarza tę samą obietnicę. Jego słowa są pewne, nie ma powodu, by w nie wątpić. W Rdz 21,6, po urodzeniu Izaaka i w czasie zgodnym z zapowiedziami, Sara przyzna rację Bogu, mówiąc, że Bóg dał jej rzeczywiście powód do śmiechu. Urodzenie dziecka w podeszłym wieku potwierdza Boże słowa z 18,14, że nie ma niczego zbyt trudnego, zbyt „cudownego” dla Boga (*pālā* ' w *Nifalu* por. Wj 3,20; Wj 34,10; Joz 3,5), On jest Panem natury.

Bóg dostrzega Sarę, coraz silniej podkreśla jej podmiotowość. W Rdz 15,2 Abraham otrzymuje informację, że jego dziedzicem nie będzie Eliezer Damasceńczyk. W 17,6 następuje konkretyzacja obietnicy, odtąd dotyczącej dziecka Sary. W 18,10 mamy już podany termin narodzin oczekiwanego potomstwa. Należy zaznaczyć, że Bóg zmienia imię Sarze, nadaje jej nową tożsamość (17,15). Będzie odtąd określana mianem „księżniczki” (hebr. Sara)²⁹. Ponadto Bóg w rozmowie z Abrahamem dwukrotnie informuje go o udzielaniu błogosławieństwa Sarze (17,16), nie tylko Abrahama spotka pomyślność pochodząca od Boga, obiecana mu w 12,2-3, w przypadku Sary błogosławieństwo wypełni się poprzez poczęcie i narodzenie Izaaka³⁰.

3. WNIOSKI

3.1. Sara jako protagonistka

Choć może się wydawać, że w stosunku do Abrahama Sara jest postacią drugoplanową i służy rozwojowi fabuły związanej głównie z jej mężem, nie jest ona jedynie tłem lub bezimiennym agentem. Poznajemy wewnętrzne myśli i zmagania Sary, możemy domyślać się pragnień, które nią kierują. Żona Abrahama przyczy-

²⁸ R. Alter podkreśla znaczenie dialogów wewnątrz narracji, zwłaszcza rozmów pełnych kontrastów. Autor sugeruje podkreślenie informacji na temat tego, kto rozpoczyna dialog i kto go kończy. Por. R. Alter, dz. cyt., s. 182-183.

²⁹ W Rdz 21,12 Bóg (choć nie zapomni także o Hagar) broni Sary i jej zdania w oczach Abrahama. Czy można powiedzieć, że uczy Abrahama zrozumienia dla żony? Nawet jeśli żądania Sary są podyktowane jej egoizmem, Bóg wpisze się w toczącą się historię i skutki działań Sary przemieni w coś dobrego. Por. J. Lemański, dz. cyt., s. 451.

³⁰ Por. C. Westermann, dz. cyt., s. 267.

nia się także do powstania komplikacji angażujących innych bohaterów i w sposób zróżnicowany wpływa na zachowanie faraona, Hagar, króla Geraru oraz Boga.

Sara nie podejmuje działań w sferze zewnętrznej (na dworze faraona, u króla Geraru Abimeleka, nie wychodzi z namiotu, gdy przychodzą goście pod dębą Mamre), jednak w kontekście domowym nie pozostaje bierna. W Egipcie i w Gerarze Sara była przedmiotem działań i rozmów innych bohaterów. Abraham zaangażował ją w swoje plany i manipulacje³¹. Tymczasem w Rdz 16 i 21 inicjatywa należy do Sary³² – to ona przychodzi do Abrahama i wydaje mu polecenie. Realizując swoje plany, nie zamienia ani jednego słowa ze swoją niewolnicą i nie nazywa jej nigdy po imieniu. W rozdziale 16 oddaje ją Abrahamowi, podobnie jak i ją przekazano wcześniej faraonowi. Teraz to Sara angażuje innych do zrealizowania obranego zamysłu, ona jest postacią pierwszoplanową³³. W jej rozmowach z mężem można dostrzec znamiona manipulacji. Sara (16,2,5) powołuje się na Boga Jahwe, którego czci Abraham, a którego ona sama pozna i o którego mocy przekona się dopiero w czasie gościny trzech mężów (18,15). W dodatku, doznając braku szacunku ze strony Hagar i domagając się działań ze strony męża, to jego obarczy winą za zaistniałe komplikacje („przez ciebie” 16,5), choć pamięta, że pomysł na rozwiązanie problemu braku potomstwa był jej autorstwa. Sara domaga się od Abrahama decyzji, a właściwie sądu – który choć dotyczy kobiet i ich pozycji – w ustach Sary przybiera formę sądu pomiędzy nią i Abrahamem³⁴.

Zamysł Sary wyrażony w 16,2, w którego realizację włącza się Abraham, doprowadza do zaburzeń relacji pomiędzy trojgiem bohaterów (Sarą, Abrahamem i Hagar) oraz do naruszenia porządku i pozycji w rodzinie. Hagar nadal jest określana przez swą panią jako niewolnica, jednak od chwili poczęcia dziecka służąca przestaje być poddana Sarze i to Abraham jest zmuszany do podejmowania decyzji o przyszłości Hagar i Izmaela. Patriarcha nie będzie umiał się odnaleźć w nowych zależnościach i ciężącą na nim odpowiedzialność przekaże Sarze, dopuszczając do upokorzenia i ucieczki Hagar (16,6). Na zaburzenie relacji pomiędzy trojgiem bohaterów wpływa postępowanie każdej z wymienionych postaci, wydaje się, że żadna z nich nie pozostaje bez winy w budowaniu narastającego konfliktu³⁵.

Sara staje się bohaterką aktywną pod wpływem okoliczności powodujących zagrożenie jej pozycji w rodzinie. Najpierw posługuje się Hagar, by ta urodziła potomstwo dla niej i Abrahama. Sara narzeka, a potem upokarza niewolnicę, gdy ta zaczyna lekceważyć swoją panią. Żąda od Abrahama wypędzenia Hagar, gdy ich dzieci wspólnie dorastają (kwestia dziedziczenia). Na polu, na którym może

³¹ Por. J. Lemański, dz. cyt., s. 434.

³² Por. G. J. Wenham, *Genesis 16-50*, dz. cyt., s. 4-6.

³³ Por. J. Lemański, dz. cyt., s. 261.

³⁴ Por. C. Westermann, dz. cyt., s. 241.

³⁵ Por. J. Lemański, dz. cyt., s. 267.

decydować (rodzina, dom), podejmuje kroki w celu zapewnienia sobie jak najwyższej pozycji, bycia dostrzeżoną, pozostania pierwszorzędną żoną, mimo pojawienia się Izmaela. Jednak wszystkie podejmowane przez nią działania wynikają z tych samych motywacji. Sara nie ulega znaczącej wewnętrznej przemianie charakterologicznej. To Bóg ostatecznie „uratuje ją” (*peripeteia*) z komplikacji, do których doprowadziła, On zmienia i ugruntowuje jej rolę w rodzinie, dając możliwość narodzenia dziecka i to dziecka, z którym związane są obietnice dane Abrahamowi. Ponadto Bóg nadaje jej nowe, pełne godności imię³⁶ i nakłania Abrahama do ostatecznego wypędzenia Hagar zgodnie z myślą Sary. Jedyną przemianą (*anagnorisis*)³⁷, jaką można dostrzec wewnątrz postaci, to zgodnie z 21,6-7, ostateczne uświadomienie sobie i przyznanie Bogu racji, nabranie do Niego szacunku ze względu na Jego potęgę, wiedzę i wszechmoc. Sara w Rdz 21 nie sprzecza się już z Bogiem, zamiast tego ma powód, by Go chwalić. Choć w 21,6-7 również pojawiają się informacje o śmiechu (por. 18,12.15) – czytelnik dowiadyuje się, że poprzez poczęcie i narodzenie Izaaka Bóg przemienił wątpliwości Sary w doświadczenie radości.

3.2. Obraz Boga

Z historii Abrahama, w której Sara bierze udział i sama zostaje w niej opisana jako postać dynamiczna (zmiana sytuacji i poznania) i złożona, „trójwymiarowa” (*round character*), wyłania się godny uwagi obraz Boga. Boga, który dostrzega myśli, żal i ukryte pragnienia ludzi (Rdz 16,13; 18,13). Widzi też dramatyczną sytuację osób samotnych, na co wskazują m.in. dwa szeroko opisane epizody związane z uratowaniem Hagar i jej dziecka (16,7-14; 21,17-21). To Bóg, który składając obietnice, bierze odpowiedzialność za los swoich wybranych oraz osób im bliskich i to odpowiedzialność rozumianą szeroko, gdyż Bóg naprawia błędy popełnione przez niecierpliwych bohaterów, spowodowane ich egoizmem, ludzką kalkulacją. Bóg wynagradza krzywdy osobom wykorzystanym. Na skrzywdzonych patrzy bardziej przychylnie niż wiodący bohaterowie opowieści³⁸. Gdy tylko Sara podejmowała działania na rzecz podniesienia swojej pozycji, rodziło to komplikacje dotyczące nie tylko ją, ale też innych bohaterów. Skutki jej starań były odwrotne do zamierzonego celu. To Bóg w tym opowiadaniu okazał się tym, który mając władzę nad prawami natury, wyróżnia, wywyższa oraz niezależnie od ludz-

³⁶ Zgodnie z Rdz 23 Sara jest także pierwszą osobą pochowaną w ziemi obietnicy.

³⁷ Por. Przez *peripeteię* rozumie się zmianę sytuacji bohatera: ze złej na dobrą, z nieszczęścia na szczęście lub odwrotnie. Natomiast *anagnorisis* oznacza zmianę poznania, jaka zachodzi w postaci. „Poznawcze odkrycie” może dotyczyć odczytania własnej tożsamości lub tożsamości innego bohatera. Por. Z. Pawłowski, *Hermeneutyczna metoda opowiadania we współczesnej egzegezie*, „Collectanea Theologica” 62 (1992) nr 1, s. 10-11; W. Pikor, dz. cyt., s. 50.

³⁸ Por. J. Lemański, dz. cyt., s. 451. Anioł Pański zwróci się do Hagar po imieniu (21,17). Tymczasem Sara nigdy się do niej nie odzywa, a mówiąc o niej, określa ją mianem niewolnicy.

kich dokonań i cech charakteru w sposób skuteczny i trwały obdarza godnością i znaczeniem. Choć pierwotnie obietnica potomstwa została złożona Abrahamowi, Sara nie jest przedmiotem ani anonimowym agentem w Bożym planie. Bóg dostrzega również jej pragnienia i rozwiązuje komplikacje, którymi zaowocowały podjęte przez nią działania. Obdarowanie Sary potomstwem pokazuje również, że Boże plany nie są możliwe do realizacji jedynie o ludzkich siłach i logice, potrzeba do tego Bożego udziału, Jego pomocy i błogosławieństwa.

Lektura Rdz 12 – 21 pozwoliła zaobserwować złożony sposób prezentacji Sary jako bohatera opowiadania. Sara inaczej zachowuje się w przestrzeni zewnętrznej, gdzie pozostaje bierna i posłuszna poleceniom męża, niż w kontekście domowym. Narrator przybliży czytelnikowi postać Sary, ukazując ją jako aktywną na polu rodzinnym, gdzie to Sara podejmuje inicjatywę i angażuje innych bohaterów w realizację swoich planów. Pośród komplikacji, jakimi zaowocowały jej działania, dochodzi do dialogu między Sarą a Bogiem (18,13-15). Dzięki temu nie tylko Abraham, ale także jego żona poznaje Boga i Jego dzieła, przekraczające ludzką logikę i prawa natury. Na podstawie Bożych ingerencji i słów można stwierdzić, że również Sara i jej pragnienia zostały uwzględnione i docenione w planach Boga dotyczących Abrahama.

Bibliografia

- Alter R., *The Art of Biblical Narrative*, Basic Books, New York 1981.
- Angel H., *Sarah's treatment of Hagar (Genesis 16): morals, messages, and Mesopotamia*, „Jewish Bible Quarterly” 41 (2013) nr 4, s. 211-218.
- Bartnicki R., *Analiza narracji*, w: *Metody interpretacji Nowego Testamentu*, red. R. Bartnicki, K. Klósek, Petrus, Kraków 2014, s. 78-89.
- Bar-Efrat S., *Narrative Art in the Bible*, Bible and Literature Series 17, The Almond Press, Sheffield 1989.
- Berlin A., *Poetics and Interpretation of Biblical Narrative*, Bible and Literature Series 9, The Almond Press, Sheffield 1983.
- Klósek K., *Metoda analizy narracyjnej*, w: *Metody interpretacji Nowego Testamentu*, red. R. Bartnicki, K. Klósek, Petrus, Kraków 2014, s. 203-243.
- Lemański J., *Księga Rodzaju. Rozdziały 11,27-36,43. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz* (NKB ST I/2), Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2014.
- Niehoff M.R., *Do Biblical Characters Talk to Themselves? Narrative Modes of Representing Inner Speech in Early Biblical Fiction*, „Journal of Biblical Literature” 111 (1992) nr 4, s. 577-595.
- Pawłowski Z., *Hermeneutyczna metoda opowiadania we współczesnej egzegezie*, „Collectanea Theologica” 62 (1992) nr 1, s. 5-17.
- Pikor W., *Czytamy Stary Testament*, Jedność, Kielce 2007.

Szymik S., *Współczesne modele egzegezy biblijnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.

Tannehill R.C., *Krytyka narracji*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, red. R. Coggins, J. Houlden, Vocatio, Warszawa 2005, s. 423-425.

Wenham G.J., *Genesis 1-15*, Word Biblical Commentary 1, Word Books, Waco 1987.

Wenham G.J., *Genesis 16-50*, Word Biblical Commentary 2, Thomas Nelson Publishers, Nashville 1994.

Westermann C., *Genesis 12-36*, Continental Commentary, Augsburg Publishing House, Minneapolis 1985.

Yoo P.Y., *Hagar the Egyptian: Wife, Handmaid, and Concubine*, „The Catholic Biblical Quarterly” 78 (2016) nr 2, s. 215-235.

Streszczenie

Śledząc losy Abrahama opisane w Rdz 11 – 25, poznajemy jego przyrodną siostrę a zarazem żonę – Sarę (Rdz 12 – 21). Jako żona patriarchy kilkakrotnie staje się ona „przedmiotem” działań męża, faraona czy króla Geraru. Szczegółowa analiza sposobów prezentacji Sary (prezentacja pośrednia i bezpośrednia) jako postaci biorącej udział w opowiadaniu, pozwala dostrzec sceny, w których Sara staje się aktywnym podmiotem. Na szczególną uwagę zasługują rozdziały 16 i 21, w których przedstawiono „domowy” konflikt pomiędzy Sarą a Hagar, w który zostaje zaangażowany Abraham. Sara okazuje się być aktywną na polu rodzinnym, a do działania popycha ją pragnienie posiadania potomstwa oraz poczucie zagrożenia dla swojej pozycji w rodzie. Komplikacje, do których doprowadzi swoimi działaniami, a na które pozwoli Abraham, ostatecznie rozwiąże sam Bóg, prowadząc do zmiany sytuacji i stanu wiedzy Sary.

Słowa kluczowe: *analiza narracyjna, Księga Rodzaju, postać, prezentacja bezpośrednia, prezentacja pośrednia, Sara*

Summary

Portrait of Sarah in Genesis

In the book of Genesis, in the history of Abraham, we become familiar with his half-sister and wife, Sarah (Gen 12 - 21). As the patriarch's wife she becomes an object of her husband's actions. However, a detailed analysis of Sarah's presentation (the indirect and the direct method) makes us to discover certain scenes in which she becomes an active subject. Chapters 16 and 21 are noteworthy for

presenting the “domestic” conflict between Sarah and Hagar. Abraham is involved in that quarrel as well. In those chapters of Genesis Sarah turns out to be very active in the family matters. What drives her actions is the desire to have an offspring and the fear of losing her position in the household. The “side effects” of the clash that the woman eventually triggers and which Abraham allows to happen, would ultimately be resolved by God himself. The Lord changes Sarah’s situation and the state of her mind.

In this paper the narrative analysis instruments were applied. Sarah, the Abraham’s wife, turned out to be much more than just a mere figure; she is a major protagonist in the family relationships and in the whole story. Sarah interacts with her husband and with Hagar, the slave woman, which eventually would cause numerous complications. Furthermore, the conversations and the inner dialogue show her as a complex and rich character of the narrative, a dynamic figure that comes to know God and his intervention that transcends the laws of nature.

Keywords: *narrative analysis, Genesis, narrative character, direct presentation, indirect presentation, Sarah*